

UDK 27-249-032.8=163.42

81'42-047.44

27-278-047.44

<https://doi.org/10.53745/bs.95.2.7>

Primljeno: 8. 3. 2025.

Prihvaćeno: 11. 5. 2025.

Izvorni znanstveni članak

## Prijevod naziva dragih kamenja (minerala) u Novom zavjetu

Leksička i teološka analiza dragih kamenja (minerala) u temeljima novog Jeruzalema (Otk 21,19-20)\*

### Translation of the Names of Precious Stones (Minerals) in the New Testament:

Lexical and Theological Analysis of Precious Stones (Minerals) in the Foundation of the New Jerusalem (Rev 21:19-20)

Ivan Benaković

#### Sažetak

U ovom radu autoru je cilj prikazati načine prevođenja grčkih riječi koje označavaju drago kamenje, odnosno minerale u Novom zavjetu s naglaskom na Knjigu Otkrivenja. Još konkretnije, autor analizira minerale koji se spominju u temeljima novog grada Jeruzalema u Otk 21,19-20 te nastoji prikazati načine prevođenja njihova naziva. U drugom koraku rada autor analizira neke dosadašnje hrvatske, ali i strane prijevode toga nazivlja u Novom zavjetu te ukazuje na njihove probleme. Adekvatan prijevod tih naziva uvelike može pomoći i u što boljoj egzegetsko-teološkoj analizi rečenog biblijskog odlomka, a onda i u tumačenju cjelokupne Knjige Otkrivenja. Metodologija kojom se služi autor u svom radu je leksičko-semantička analiza grčkog teksta Knjige Otkrivenja u svjetlu uporabe toga nazivlja u kontekstu Knjige Otkrivenja, a na temelju mogućeg starozavjetnog predteksta, koji je za autora ovoga rada vrlo vjerojatno tekst Knjige Izlaska (Izl 28,17-20<sup>LXX</sup>). Uz poznavanje leksika autor je također svjestan i činjenice kako se pojedini nazivi koje analizira trebaju tumačiti i u danom kontekstu Otkrivenja te stoga dio svoje analize posvećuje prikazu konteksta samog biblijskog odlomka. Sve pak stoga što se autor vodi tezom da pojedine riječi svoje istinsko zna-

\* Članak je napisan u sklopu četverogodišnjeg znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta* (EGZEGETINSTR), koji provodi Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a financiran je iz sredstava Hrvatske zaklade za znanost.

čenje dobivaju tek u kontekstu uporabe u točno određenom biblijskom odlomku. Istu tezu autor želi također podvrgnuti analizi jer se na taj način stvara i egzegetski instrumentarij za interlinearni prijevod Novog zavjeta na bilo koji suvremeni jezik, pa tako i na hrvatski jezik.

*Ključne riječi:* drago kamenje, minerali, Otkrivenje, Novi zavjet, prijevodi, novi Jeruzalem

## Abstract

In the paper, the author aims to present manners of translating Greek words that denote precious stones, or minerals, in the New Testament, with an emphasis on the Book of Revelation. More specifically, the author analyses the precious stones mentioned in the foundations of the new city of Jerusalem in Rev 21:19-20 and attempts to explore translation approaches used for their names. In the second step, the author analyses various existing Croatian and foreign translations of these terms in the New Testament, while also highlighting the challenges. An accurate translation of the these terms can greatly contribute to the best possible exegetical-theological analysis of the biblical passage in question, and then in the interpretation of the entire Book of Revelation. The methodology used by the author is a lexical-semantic analysis of the Greek text of the Book of Revelation in light of the use of such terminology in the context of the Book of Revelation, and on the basis of a possible Old Testament pre-text of the same terminology, most likely, in the author's view, the Book of Exodus (cf. Exod 28, 17-20<sup>LXX</sup>). In addition to lexical knowledge the author is aware that the terms under analysis should also be interpreted in the given context of Revelation, and therefore part of the analysis is dedicated to presenting the context of the biblical passage itself. The author maintains that certain terms acquire their true meaning only in the context of use in a precisely defined passage. This thesis is also subjected to analysis, as it lays the groundwork for creating an exegetical toolkit useful for producing an interlinear translation of the New Testament into any contemporary language, including Croatian.

*Key words:* precious stones, minerals, Revelation, New Testament, translations, New Jerusalem

## Uvod

Kompleksnost prevođenja biblijskih tekstova čini se kako je uistinu velika te uvelike nadilazi prevođenje drugih književnih djela, i to iz više razloga. Prvi je, čini se, činjenica kako su biblijski tekstovi pisani u točno određenom vremenu koje se uvelike razlikuje od bilo kojeg suvremenog društvenog konteksta. Samim time dohvaćanje značenja i svrhovitosti biblijskih tekstova bit će nemoguće bez smještanja njihova u kontekst njihova nastanka. Neće, dakle biti dovoljno tek poznavati tehnike prevođenja, nego će na jednak način biti važno

poznavati i narav pojedinog biblijskog spisa. Drugim riječima, prevođenje biblijskih tekstova uvijek bi trebalo voditi računa i o hermeneutici, odnosno njihovoj interpretaciji. Na taj se način nailazi, čini se, na prvi problem kod prevođenja biblijskih tekstova, a to je onaj koji se tiče odnosa između prevođenja kao takvog i interpretacije biblijskog teksta, što je katkada prisutno već i u samom procesu prevođenja, i to upravo zbog ispravne hermeneutike. Neće, dakle, biti dovoljno tek uzeti rječnik ili kakav dobar leksikon te obaviti tek proces prijenosa značenja jedne riječi u drugu riječ, tj. transfer značenja iz jednog jezika u drugi. Ozbiljni će prevoditelj uvijek voditi računa o naravi biblijskog spisa koji kani prevesti, a s druge strane uzimat će u obzir i uži i širi kontekst toga spisa. Sve pak stoga što se značenje pojedine riječi ili jezične sintagme katkada treba crpiti iz samog konteksta biblijskog teksta, a ne tek na osnovi značenja pojedine riječi u *glossi* koju donose leksikoni.

Sve o čemu je dosada na jedan uvodan način bilo govora bit će u središtu analize ovoga rada. Dakle, vođeni osnovnim metodološkim, tj. hermeneutičkim premisama netom izrečenim, u našem ćemo radu nastojati prikazati kompleksnost prevođenja biblijskih tekstova na primjeru prevođenja riječi za drago kamenje (minerale) u Novom zavjetu, i to ponajprije na primjerima iz Knjige Otkrivenja. Još konkretnije, u središtu naše analize bit će tekst u Otk 21,19-20, gdje autor spisa opisuje izgled novog Jeruzalema, odnosno temelje njegova zida.

Temelji novog Jeruzalema odlikuju se ljepotom koju im daju različiti minerali, odnosno drago kamenje uistinu velike vrijednosti. Ipak, već površni pogled na neke hrvatske prijevode Biblije, a onda i prijevode Biblije na druge suvremene jezike, ukazuje na probleme u prevođenju riječi za te minerale, odnosno drago kamenje. Problemi su čini se prije svega hermeneutičke, a onda jasno i semantičke naravi. Kako bismo prikazali načine rješenja tih problema, u našem ćemo radu nastojati prikazati metodološke korake koji mogu poslužiti u procesu prevođenja biblijskih tekstova općenito, a onda i u analizi dosadašnjih biblijskih prijevoda. Stoga će na metodološkoj razini naš rad biti usredotočen na traganje za mogućim izvorima pojmovlja Knjige Otkrivenja, a onda naravno i na kontekstualnu analizu i prevođenje tih riječi na suvremene jezike. Osim toga dotaknut ćemo i pitanje, tj. problematiku govora o takozvanim interlinearnim prijevodima Svetog pisma.

Na koncu naše analize nastojat ćemo donijeti i moguće teološke naglaske koji proizlaze iz pomne analize dragog kamenja koje rabi autor Knjige Otkrivenja pri opisu temelja novog grada Jeruzalema jer se čini kako je autoru stalo da kroz literarnu kreaciju nazivlja prikaže novinu odnosa s Bogom u sferi novog grada Jeruzalema.

## 1. Temelji novog Jeruzalema u Otk 21,19-20

19 οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμῶ κεκοσμημένοι· ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος ἰασπις, ὁ δεῦτερος σάπφειρος, ὁ τρίτος χαλκηδών, ὁ τέταρτος σμάραγδος, 20 ὁ πέμπτος σαρδόνυξ, ὁ ἕκτος σάρδιον, ὁ ἑβδομος χρυσόλιθος, ὁ ὄγδοος βήρυλλος, ὁ ἑνατος τοπάζιον, ὁ δέκατος χρυσόπρασος, ὁ ἑνδέκατος ὑάκινθος, ὁ δωδέκατος ἀμέθυστος. (Otk 21,19-20)<sup>1</sup>

»Temelji su gradskih zidina urešeni svakovrsnim dragim kamenjem: prvi je temelj od jaspisa, drugi od safira, treći od kalcedona, četvrti od smaragda, peti od sardoniksa, šesti od sarda, sedmi od krizolita, osmi od berila, deveti od topaza, deseti od krizopraza, jedanaesti od hijacinta, dvanaesti od ametista« (Otk 21,19-20).<sup>2</sup>

### 1.1. Narativni kontekst Knjige Otkrivenja

Kako bismo na najbolji način shvatili smisao opisa u Otk 21,19-20 od velike je važnosti taj tekst smjestiti u njegov prirodni kontekst unutar naracije Knjige Otkrivenja. Naime, naš tekst dio je posljednje narativne dionice toga spisa. Dionica je sljedeća: Otk 17,1-22, 5 (Moloney 2020, 255-256). Ista narativna jedinica logički slijedi literarnu jedinicu Otk 15,1 – 16,21 jer je čitatelj stavljen pred literarnu jedinicu koja pripovijeda o sedam čaša koje vrlo vjerojatno predstavljaju čas suda Božjeg u kontekstu Otkrivenja (Moloney 2020, 255-257). Izlivanje tih čaša prikazuje ono što se događa u smrti Jaganjca, odnosno Krista. Samim time čitatelj biva, kako tvrdi Francis Moloney, stavljen pred promatranje efekata Kristove smrti i uskrsnuća (Moloney 2020, 255-257). Učinak Kristove smrti i uskrsnuća za Moloneya je trostruk. Prvi je uništenje Babilona, kako je ispriповeđeno u Otk 17,11 – 19,10. Zatim tekst u Otk 19,11-21, 8 prikazuje pad Sotone i uspostavu Božjeg kraljevstva. Na koncu treći efekt Kristove smrti i uskrsnuća jest okupljanje vjernih u zajednicu novog grada Jeruzalema, kako čitamo u Otk 21,9-22, 5 (Moloney 2020, 325). Učinak Kristove smrti vidi se na najpotpuniji način u činjenici novog stvaranja, odnosno kreiranja novoga Jeruzalema, kako je vidljivo u završnim dvama poglavljima toga spisa (Moloney 2020, 325-326).

<sup>1</sup> Kada su u pitanju grčki novozavjetni tekstovi u našem radu koristit ćemo se kritičkim izdanjem Novog zavjeta u izdanju zvanom *Nestle-Aland*, odnosno 28. izdanjem manjeg kritičkog izdanja grčkog teksta Novog zavjeta (*editio critica minor*). Zato se u tekstu na više mjesta pronalazi kratica NA28, koja upućuje na to izdanje grčkog teksta Novog zavjeta.

<sup>2</sup> Prijevod su načinili Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Puna bibliografska referenca na taj prijevod kao i sve ostale prijevode nalazi se u popisu bibliografije.

U netom pojašnjeni literarni okvir skladno se uklapa i prikaz temelja novoga grada Jeruzalema u Otk 21,18-20. Taj je opis uistinu čudesan te, kako primjerice tvrdi Luca Pedroli, treba ga shvatiti na simboličan način jer je autoru temeljni cilj prikazati novi grad Jeruzalem kao stvarnost koja uvelike nadilazi sve što čovjek može zamisliti (Pedroli 2015, 289-290). Ipak, kako ćemo uskoro i prikazati u našoj analizi, autorov imaginarij nije improviziran, nego je vjerojatno amalgam više starozavjetnih i novozavjetnih tradicija. Stoga je uputno prikazati moguće izvore za kreaciju našega teksta.

## 2. Mogući izvor pojmova Knjige Otkrivenja

### 2.1. Otk 21,19-20 u susretu sa svojim predtekstom hebrejske Biblije i grčke Biblije

Kako je netom bilo rečeno, autorov imaginarij izražen u Otk 21,18-21 vjerojatno nije tek kreacija odjednom ili pak nešto improvizirano. Pritom mislimo naravno na sam stil izražavanja i vokabular kojim se naš autor koristi. Autorov način izražavanja u mnogom je odraz drugih tekstova hebrejske Biblije, a jednako tako i novozavjetnih tradicija. Kad kažemo da autor snagu za svoj slikoviti prikaz temelja novoga grada Jeruzalema crpi iz hebrejske Biblije, mislimo prije svega na metale, minerale ili jednostavno drago kamenje koji se spominju u temeljima novoga grada Jeruzalema.

Autor Otkrivenja vrlo vjerojatno aludira na tekstove iz Knjige Izlaska u kojima je naprsnik velikog svećenika brojao dvanaest kamenja raspoređenih u tri reda na poprsju velikog svećenika, kako čitamo u masoretskom tekstu Knjige Izlaska (usp. Izl 28,17-20; 39,10-14), a jednako tako i u tekstu Septuaginte (Miller-Naudé i Naudé 2020, 1-2).

Osim teksta u Knjizi Izlaska moguće je, kako tvrde neki autori, da pisac Otkrivenja pred sobom ima i tekst knjige proroka Ezekiela (usp. Ez 28,13), koji prikazuje kamenje koje je resilo Tirskog kralja (Miller-Naudé i Naudé 2020, 2-3). No, mislimo kako ta poveznica na kontekstualnoj razini nije odgovarajuća jer se ne može dovesti na hermeneutičkoj razini s tekstem u Otkrivenju kao što je to slučaj s tekstem iz Knjige Izlaska. Dakle, tako bi tekst u Otkrivenju bio na liniji literarne baštine hebrejske Biblije, koja prikazuje velikog svećenika, koji je pristupao Bogu kako bi prikazao žrtve i molio za narod te je uvijek na sebi nosio dvanaest kamenja na poprsju koja su predstavljala dvanaest izraelskih plemena i time totalitet naroda Božjeg pred njegovim licem (Miller-Naudé i Naudé 2020, 12-16).

Novozavjetna tradicija se na jednak način koristi brojem dvanaest kao vrlo važnim literarnim i teološkim motivom i to iz više razloga. Prvi je zasi-

gurno nastojanje novozavjetnih pisaca da Krista i Božji narod koji nastaje u njegovoj krvi prikažu u kontinuitetu s izabranim Božjim narodom (Decock 2004, 157-182). Zbog toga je broj apostola u novozavjetnim spisima broj dvanaest. Okupljeni oko Krista čine tako nukleus novog naroda Božjeg koji nastaje u Kristovoj smrti i uskrснуću (Du Rand 1988, 65-86; Arcari 2009, 199-225).

Sve dosad rečeno ukazuje na dubok simbolizam koji je prisutan u Knjizi Otkrivenja prilikom opisa temelja novoga grada Jeruzalema. Dakle, temelji novoga grada Jeruzalema prikazuju kontinuitet »starog« s »novim« narodom Božjim (Vanni 2018, 670-671). Ipak sam »novi« narod i grad te njegov prikaz uvelike nadilazi, kako je već i naglašeno, ono što čovjek može promišljati te uvijek valja biti svjestan kako je čitatelj stavljen pred misterij koji nikada do kraja neće biti shvatljiv.

## 2.2. *Drago kamenje masoretskog teksta i drago kamenje grčkog teksta Septuaginte*<sup>3</sup>

Ustvrdivši kako je vjerojatni izvor za prikaz dragog kamenja, odnosno minerala u Otk 21,18-21 tekstualna baština hebrejske Biblije i grčke Biblije, u daljnjoj ćemo analizi nastojati to prikazati na temelju paralelne analize riječi kojima se koriste za imenovanje dragog kamenja u masoretskom tekstu navedenog odlomka iz Knjige Izlaska i Knjige proroka Ezekijela, a isto tako i u grčkom tekstu Septuaginte toga spisa.

Naša analiza bit će ponajprije usmjerena na prikaz leksema koji se rabe u grčkom tekstu Septuaginte u kontekstu prikaza dragog kamenja koje je na prsimu nosio veliki svećenik prilikom bogoslužja. Tekstovi na koje se referiramo jesu Izl 28,17-20; Izl 39,10-14 i Ez 28,13.

Paralelna analiza navedenih tekstova te na koncu njihova usporedba s uporabom tih riječi u Otk 21,19-20 polučila je rezultate koje donosimo u sljedećoj tabeli.

| Izl 28,17-20 <sup>TM</sup> | Izl 28,17-20 <sup>LXX</sup><br>Izl 39,10-14 <sup>LXX</sup> | Ez 28,13 <sup>TM</sup> |
|----------------------------|------------------------------------------------------------|------------------------|
| םָאָן                      | σάργδιον, ου, τό                                           | םָאָן                  |
| הַחֹשֶׁן                   | τοπάζιον, ου, τό                                           | הַחֹשֶׁן               |
| כִּתְלֵה                   | σμάραγδος                                                  | םִלְהִי                |

<sup>3</sup> U našem radu služimo se grčkim tekstom *Septuaginte* u izdanju Rahlfs-Hanhart. Za to izdanje koristimo se kraticom LXX. Kada je u pitanju masoretski tekst (Textus Masoreticus), služimo se izdanjem takozvane *Biblia Hebraica Stuttgartensia* iz 1967. godine, koje je načinjeno na temelju *Lenjingradskog kodeksa*. Za to izdanje koristimo se kraticom TM.

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |                             |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|-----------|
| נָפֶד                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | ἄνθραξ, ακος, ό             | תרשיש     |
| ספיר                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | σαπφείρος; (σάπφιος, ου, ή) | שהם       |
| יָהֶלֶם                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | ἱασπις, ιδος, ή             | יִשְׁפָּה |
| לִשְׁמֵךְ                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | λιγύριον, τό                | ספיר      |
| שִׁבּוֹ                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | ἀχάτης [ἄχᾱ], ου, ό         | -         |
| אֶמְתָּחָה                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | ἀμέθυστος, ου, ή            | נָפֶד     |
| תרשיש                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | χρυσόλιθος, ου, ό           | בְּרָקֶת  |
| שֶׁהָם                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | βήρυλλος, ή                 | -         |
| יִשְׁפָּה                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | ὀνύχιον, τό                 | -         |
| <p style="text-align: center;"><b>Otk 21,18-20<sup>NA28</sup></b></p> <p>1. ἱασπις, ιδος, ή; 2. σάπφιος, ου, ή; 3. χαλκηδών, όνος, ό; 4. σμάραγδος, ου, ό; 5. σαρδόνυξ, υχος, ό; 6. σάρδιον, ου, τό; 7. χρυσόλιθος, ου, ό; 8. βήρυλλος, ου, ό, ή; 9. τοπάζιον, ου, τό; 10. χρυσόπρασος, ου, ό; 11. ὑάκινθος, ου, ό; 12. ἀμέθυστος, ου, ή</p> |                             |           |

2.3. Grčko nazivlje dragog kamenja Knjige Izlaska i njegova moguća korelacija s hebrejskim, tj. masoretskim tekstom

Prikazavši moguće izvore za riječi kakve nalazimo u Otk 21,19-20<sup>NA28</sup>, sada želimo pobliže pojasniti prije svega riječi iz teksta Knjige Izlaska te moguću korelaciju tih riječi s hebrejskim tekstom toga spisa. Pritom želimo naglasiti kako ćemo prije svega biti usredotočeni na grčke riječi, odnosno tekst Knjige Izlaska iz Septuaginte. Tekst proroka Ezekielu neće biti u prevelikom fokusu naše analize stoga što ne navodi dvanaest dragih kamenja, kako je to slučaj u Izl 28 i Izl 39. Dakle, naša je usredotočenost prije svega na grčki tekst Septuaginte jer je on plauzibilan predtekst grčkom tekstu Knjige Otkrivenja (NA28). Osim toga traganje za izravnom ekvivalencijom u hebrejskom nazivlju smatramo da nije ni uputno. Ipak u nekim primjerima će biti prikazano kako je i to moguće, ali smatramo da to ne bi trebalo biti u središtu analize.

2.3.1. σάρδιον

Prvi koji se spominje na poprsju velikog svećenika, a isto tako i kao šesti kamen u temeljima novog grada Jeruzalema jest σάρδιον. Grčka riječ σάρδιον, ου, τό, označava vrlo vrijedan dragi kamen, odnosno mineral, koji je najčešće crvene boje (Arndt i dr. 2000, 913). Ista se riječ na engleski jezik najčešće prevodi s *carnelian* na osnovi latinskog jezika, ili pak *sardius* (Arndt i dr. 2000, 913). Hebrejski ekvivalent toj riječi, kako je vidljivo u masoretskom tekstu Knjige Izlaska, a jednako tako i tekstu proroka Ezekielu, jest riječ מַרְבָּט (Muraoka 2010, 106).

Hebrejska riječ  $\text{סַפִּיר}$  može se još pronaći i u: Izl 25,6; 28,17; 35,8; 36,17; 39,10; Izr 25,11 i u Ez 28,13 (Koehler i dr. 1994-2004, 15; Arndt i dr. 2000, 913). Sam pak naziv toga dragog kamena vjerojatno dolazi od istoimenog grada Sardisa, koji se nalazio u nekadašnjoj rimskoj provinciji Maloj Aziji, a danas u Turskoj (Arndt i dr. 2000, 913). Znakovito je i da je jedno od pisama sedmerim Crkvama u Otkrivenju upravo pismo upućeno zajednici u Sardu (Otk 2 – 3).

Što se, dakle, tiče podudarnosti između masoretskog teksta i grčkog teksta Septuaginte kada je u pitanju riječ  $\sigma\acute{\alpha}\rho\delta\iota\omicron\nu$  vidimo kako nema velike razlike. Treba međutim već sada reći kako i ako postoji nepodudarnost između redosljeda dragog kamenja na koje nailazimo, to može jednostavno značiti kako su u pitanju dvije tekstualne tradicije, a ne tek uvođenje nekih stranih elemenata u tekst.

### 2.3.2. $\tau\omicron\pi\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$

Drugi dragi kamen koji se navodi u objema prikazima kamenja jest  $\tau\omicron\pi\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$ . Isti kamen se na suvremene jezike uglavnom prevodi riječju *topaz*. Karakterizira ga više ili manje jasna žuta boja te je na jednak način dragocjen kao i *sard* (Arndt i dr. 2000, 1010). Taj kamen poznaje i svoju poznatiju, odnosno vrijedniju inačicu, a to je *hrizolit*, koji, kako ćemo vidjeti dalje u tekstu, biva spomenut i u Otk 21,20 (Arndt i dr. 2000, 1010). Riječ  $\tau\omicron\pi\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$  spominje se na sljedećim mjestima u Septuaginti: Izl 28,17; 36,17; Job 28,19; Ps 118,127; Ez 28,13 (Muraoka 2010, 118).

Grčkoj, pak, riječi  $\tau\omicron\pi\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$  odgovara hebrejska riječ  $\text{הַתִּזְוִי}$ , koja se može prevesti s *topaz* (Koehler i dr. 1994-2004, 924). Riječ  $\text{הַתִּזְוִי}$  u masoretskom tekstu ili pak  $\tau\omicron\pi\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$  u grčkom tekstu Septuaginte nalazi se tako i u: Izl 28,17; 39,10; Ez 28,13 i u Job 28,19 (Arndt i dr. 2000, 1010; Muraoka 2010, 118). Riječ  $\tau\omicron\pi\acute{\alpha}\zeta\iota\omicron\nu$  spominje se na jednak način i u Otk 21,18-20, i to kao deveti kamen u temeljima grada Jeruzalema.

### 2.3.3. $\sigma\mu\acute{\alpha}\rho\alpha\gamma\delta\omicron\varsigma$

Grčka riječ  $\sigma\mu\acute{\alpha}\rho\alpha\gamma\delta\omicron\varsigma$ , kako ju nalazimo u Izl 28,17-20<sup>LXX</sup>, stvara nešto više poteškoća. Naime, značenje te riječi u leksikonima se tumači na različite načine. Prije svega leksikoni naglašavaju kako se riječ  $\sigma\mu\acute{\alpha}\rho\alpha\gamma\delta\omicron\varsigma$  koristi kao izraz koji stoji za nekoliko vrijednih kamenja zelene boje, uključujući smaragd (Liddell i dr. 1996, 1619). Iako je zanimljivo kako James Harrell tvrdi da je prijevod riječi  $\sigma\mu\acute{\alpha}\rho\alpha\gamma\delta\omicron\varsigma$  sa smaragd pogriješan jer taj dragi kamen nije bio u uporabi do druge polovice 1. stoljeća (Harrell 2011, 152). Hebrejski ekvivalent toj riječi su sljedeće riječi:  $\text{סַפִּיר}$ ,  $\text{יָסָד}$ ,  $\text{הַתִּזְוִי}$  (Muraoka 2010, 108).

Riječ *σμάραγδος* pojavljuje se na sljedećim biblijskim mjestima: Izl 28,9; 28,17; 35,13; 35,27; 36,13.17; Sir 35,6; Jdt 10,21; Tob 13,16 i Ez 28,13 (Liddell i dr. 1996, 1619). Ako se pak traga za najadekvatnijom istoznačnicom riječi *σμάραγδος* u hebrejskom jeziku, to je vrlo vjerojatno riječ *בִּרְקָה*, na koju nailazimo i u Izl 28 na popisu dragog kamenja koje je veliki svećenik nosio na prsima jer se riječ *בִּרְקָה* odnosi na smaragd, odnosno tamnozelenu boju (Koehler i dr. 1994-2004, 162).

Treba istaći, a čini se kako je već sada i razvidno iz naše kratke analize pojmovlja koje se odnosi na drago kamenje na poprsju velikog svećenika, da nije niti malo lako doći do jasnog značenja navedenih riječi, tj. do točne boje imenovanog dragulja. Katkada ista riječ stoji kao oznaka cijelog niza dragih kamenja, odnosno minerala, te je uistinu teško pridati mu točno određeno značenje. Kamen *σμάραγδος* nalazi se kao četvrti u nizu dragih kamenja u Otk 21,19-20.

#### 2.3.4. ἄνθραξ

Grčka riječ *ἄνθραξ* koristi se za imenovanje još jednog kamena na poprsju velikog svećenika u grčkom tekstu Knjige Izlaska. Riječ se osim u Izl 28,18 nalazi i na drugim mjestima grčkog teksta Septuaginte i to u: Post 2,12; Izl 36,18; Lev 16,12; 2 Kr 14,7; 2 Kr 22,9.13; Ps 179,13; Izr 6,28; 25,22; Job 41,11; Iz 5,24; 6,6; 47,14; 54,11.16; Ez 28,13 (Muraoka 2010, 11). Sama riječ *ἄνθραξ* označava dragi kamen tamnocrvene boje (Liddell i dr. 1996, 141).

Kao hebrejski ekvivalent riječi *ἄνθραξ* moguće su sljedeće riječi: *תְּשִׁישׁ* (Muraoka 2010, 11). Vjerojatno je kako se grčku riječ *ἄνθραξ* treba shvatiti u smislu hebrejske riječi *תְּשִׁישׁ*, kako to pronalazimo u Ez 10,9 i 28 13, a i u samom tekstu Izl 28,20. Ona na tim mjestima označava dragocjeni kamen i to vjerojatno *topaz*, što je moguće identificirati sa španjolskim *topazom* (Koehler i dr. 1994-2004, 1797-1798). Grčku riječ *ἄνθραξ*, koja se može dovesti u vezu s hebrejskom riječju *תְּשִׁישׁ* ne nalazimo kod nabiranja dragocjenih kamenja u Otk 21,19-20.

#### 2.3.5. σαπφείρος

Dragocjeni kamen naziva *σαπφείρος* nalazi se kako u grčkom tekstu Knjige Izlaska tako i u njezinoj hebrejskoj inačici. Riječi *σαπφείρος* odgovara tako na identičan način hebrejska riječ *סַפִּיר* (Koehler i dr. 1994-2004, 764; Muraoka 2010, 292). Pritom valja naglasiti kako su u grčkom tekstu moguće dvije ortografije: *σαπφείρος* i *σάπφειρος*. Grčka riječ *σαπφείρος* označava tako kristalno jasan

dragi kamen redovito plave boje (Arndt i dr. 2000, 913). Ista riječ spominje se u Septuaginti na nekoliko mjesta: Izl 28,17-20; Tob 13,17; Iz 54,11 (Arndt i dr. 2000, 913). Tu riječ neki leksikoni prevode i s *lapislazuli* (Koehler i dr. 1994-2004, 764). Isti dragocjeni kamen spominje se i u Otkrivenju, i to kao drugi na popisu kamenja u temeljima novog Jeruzalema.

### 2.3.6. ἰασπιδ

Kamen naziva ἰασπιδ u grčkom tekstu Septuaginte te יָסָפִיד u masoretskom tekstu Knjige Izlaska, a potom i navedenom tekstu proroka Ezekijela, u sebi krije mnoga značenja. Prijevod je po sebi jasan te ga se najjednostavnije prevodi gotovo na jednak način kako se i izgovora, bilo na grčkom bilo na hebrejskom jeziku, te se naziva *jaspis* (Koehler i dr. 1994-2004, 449; Arndt i dr. 2000, 465). Međutim, nije lako utvrditi boju toga kamena jer se u leksikonima kao značenje te riječi navodi kamen crvene ili žute boje, a katkada i kao kamen žute ili tamnozelene boje (Arndt i dr. 2000, 465; Koehler i dr. 1994-2004, 449). U Septuaginti se ta riječ nalazi na sljedećim mjestima: Izl 28,18; 36,18; Iz 54,12; Ez 28,13 (Muraoka 2010, 58). Istom se riječju Knjiga Otkrivenja koristi na više mjesta, i to u Otk 4 3; 21,18-19.

### 2.3.7. λιγύριον

Kamen naziva λιγύριον u Izl 28,19<sup>LXX</sup> i Izl 36,19<sup>LXX</sup> (Ez 28,13<sup>MT</sup>) svoj hebrejski ekvivalent nalazi u riječi יָסָפִיד (Muraoka 2010, 74; Koehler i dr. 1994-2004, 537). Značenje te riječi, odnosno boja toga kamena nije u potpunosti jasna i to ni u grčkom ni u hebrejskom jeziku. Brojni su autori pokušavali dati približno pojašnjenje toga kamena. Najčešći su prijedlozi *carnelian* i *hyacinth* (Koehler i dr. 1994-2004, 537). Tu riječ ne nalazimo u tekstu Knjige Otkrivenja.

### 2.3.8. יָבֹוּ i problemi tuđica u hebrejskom tekstu

Dodatnu poteškoću kod prijevoda hebrejskih i grčkih riječi stvara ponekada i činjenica kako su riječi tuđice, odnosno posuđenice u hebrejskom jeziku. Takav je, primjerice, slučaj sa riječju יָבֹוּ, koja je posuđenica iz akademskog jezika (Koehler i dr. 1994-2004, 1383).

Hebrejska riječ יָבֹוּ na akademskom bi glasila *šubû* te označava dragocjeni kamen koji se vjerojatno odnosi na kamen koji se na grčki jezik prevodi s ἀχάτης (Koehler i dr. 1994-2004, 1383). Odatle i u engleskim prijevodima riječ *agate*. Ipak, smatramo kako je velik utjecaj na sve suvremene prijevode teksta Knjige

Izlaska jednostavno imao latinski tekst Vulgate, koji istu riječ prevodi s *achates* (Koehler i dr. 1994-2004, 1383; Muraoka 2010, 21). Navedenom riječju grčki tekst Otkrivenja se ne koristi kod prikaza temelja zidina novog grada Jeruzalema.

### 2.3.9. ἀμέθυστος

Hebrejska riječ מַרְאִת, koja svoj ekvivalent pronalazi u grčkoj riječi ἀμέθυστος, a imenuje još jedan od kamenja na prsima velikog svećenika, označava dragi kamen smeđe boje, odnosno smeđi *jaspis* (Koehler i dr. 1994-2004, 34; Muraoka 2010, 8).

Riječ se s grčkog jezika jednostavno može prevesti i s *ametist* (Arndt i dr. 2000, 52). Bilo hebrejska bilo grčka riječ ta se riječ rijetko nalazi u biblijskim spisima. Nalazimo je u Izl 28,19 i Izl 39,12 te u Ez 28,13 (Koehler i dr. 1994-2004, 34; Arndt i dr. 2000, 52). Grčki tekst Otkrivenja spominje ju kao naziv posljednjeg u nizu od dvanaest kamenja koji stoje u temeljima novog Jeruzalema.

### 2.3.10. χρυσόλιθος – jedan ili više kamenja?

Grčka riječ χρυσόλιθος označava još jedan u nizu kamenja koji se spominju na prsima velikog svećenika u kontekstu grčkog teksta Knjige Izlaska. Tom se riječju označava dragi kamen žute boje, odnosno kako neki autori tvrde *žuti topaz* ili jednostavno *hrizolit* (Arndt i dr. 2000, 1093).

Riječ χρυσόλιθος uistinu je rijetka u kontekstu Septuaginte u cjelini. Nalazi se u: Izl 28,20; 36,20 te u Ez 28,13 (Arndt i dr. 2000, 1093; Muraoka 2010, 128). Kao hebrejski ekvivalent toj riječi nameću se na osnovi paralelne analize dvaju tekstualnih tradicija, onih u masoretskom tekstu Knjige Izlaska i proroka Izaije, sljedeće riječi: מַרְאִת i מַרְאִת, i to u Izl 28,20; Ez 28,13. (Muraoka 2010, 128).

U analizi značenja riječi χρυσόλιθος moguće je isto tako da je jednostavno riječ o složenici dvaju grčkih riječi: χρυσός, koja označava *zlato*, i λιθος, što se prevodi s *kamen* (Arndt i dr. 2000, 1093). Tako bi riječ χρυσόλιθος jednostavno u prijevodu glasila *zlatni kamen* ili kamen koji svojim oblikom i bojom podsjeća na zlatnu, odnosno žutu boju. Isti kamen spominje i naš grčki tekst Otkrivenja, kako ćemo vidjeti u daljnjoj analizi.

### 2.3.11. βήρυλλος

Pretposljednji kamen koji navodi grčki tekst Knjige Izlaska jest onaj koji se naziva βήρυλλος. Taj dragocjeni kamen koji se jednostavno naziva *beryl* najčešće je zelene boje (Arndt i dr. 2000, 175). Osim u Izl 28,20<sup>LXX</sup> (Izl 39,13) spominje se

i u grčkom tekstu Tobijine knjige, odnosno u Tob 13,17<sup>LXX</sup> (Muraoka 2010, 22; Arndt i dr. 2000, 175). Kao ekvivalent toj grčkoj riječi moguća je hebrejska riječ  $\text{זָבֵד}$ , koja se nalazi i u masoretskom tekstu Knjige Izlaska i u Knjizi proroka Ezekielu (Muraoka 2010, 22). Kamen  $\beta\eta\rho\upsilon\lambda\lambda\omicron\varsigma$  navodi i grčki tekst Otkrivenja i to kao osmi kamen u temeljima novog Jeruzalema.

### 2.3.12. $\omicron\nu\breve{\nu}\chi\iota\nu$

Posljednji kamen koji navodi grčki tekst Knjige Izlaska jest  $\omicron\nu\breve{\nu}\chi\iota\nu$ . Ta je riječ najvjerojatnije izvedenica od grčke riječi  $\omicron\nu\nu\breve{\nu}$ ,  $\breve{\nu}\chi\omicron\varsigma$ ,  $\acute{o}$ , koja označava poseban i dragocjen kamen vjerojatno bijele boje (Liddell i dr. 1996, 1234). Riječ se primjerice pojavljuje u Knjizi o Jobu. Tako se u Job 28,16<sup>LXX</sup> kamen zvan  $\omicron\nu\nu\breve{\nu}$  ili jednostavno *onyks* spominje zajedno s drugim vrijednim materijalima kao što su zlato i safir. Grčka riječ  $\omicron\nu\nu\breve{\nu}$  javlja se i na sljedećim mjestima u Septuaginti: Izl 30,34; Lev 11,7; Sir 24,15; Dan 4,30; 7,19; Ez 17,3.7; 4 Mak 9,26 (Liddell i dr. 1996, 1234; Muraoka 2010, 86). U tekstu Otkrivenja ta se riječ ne nalazi u obliku kakvog ga nalazimo u Izl 28<sup>LXX</sup>, ali je dio riječi koju spominje Otk 21, 19<sup>NA28</sup>, a to je riječ  $\sigma\alpha\omicron\delta\acute{o}\nu\breve{\nu}$ . O tome ćemo više progovoriti u daljnjoj analizi.

### 2.4. Zaključno o nazivlju kamenja u Izl 28,17-20 i Ez 28 na osnovi hebrejskih i grčkih tekstualnih tradicija (TM-LXX)

Analiza dvaju mogućih i vjerojatnih izvora nazivlja kamenja u Otk 21,19-20 na temelju povezanosti s tekstovima Knjige Izlaska i Knjige proroka Ezekielu pokazala je kako je moguće govoriti o intertekstualnoj povezanosti tih tekstova. U našoj smo analizi ipak prije svega imali na umu grčki tekst Septuaginte Knjige Izlaska te time nastojali uspostaviti stabilan odnos između grčkog teksta Knjige Izlaska s onim iz Knjige Otkrivenja. Uočili smo kako se hebrejske i grčke riječi istog starozavjetnog teksta, odnosno teksta u Izl 28,17-20<sup>LXX</sup> i Izl 28, 17-20<sup>TM</sup> ponešto razlikuju. Razlog tome može biti vrlo jednostavno različiti raspored kamenja u dvama različitim tekstualnim baštinama. U nekim slučajevima, kako smo vidjeli, moguće je uspostaviti kakav takav odnos ekvivalencije među riječima masoretskog teksta i teksta Septuaginte. Međutim, traganje za ekvivalencijom u tom smislu možda jednostavno nije ni potrebno ako je riječ ne tek o prijevodu hebrejskog izvornika na grčki tekst, nego o dvjema zasebnim tekstualnim tradicijama, što je vrlo vjerojatno i slučaj. Takva je, primjerice, mišljenja James Harrell, koji razlike između hebrejskog i grčkog teksta Knjige Izlaska pripisuje dvama različitim tekstualnim tradicijama (Harrell 2011, 141-172). S druge pak strane Miller-Naudé i Naudé, referirajući se na Harrello-

vu analizu, ustvrdit će da je grčki tekst Septuaginte jednostavno s razlogom izmijenjen kako bi do izražaja došla njegova vizualna simbolika, odnosno da se naglasi kromatski simbolizam boja (Miller-Naudé i Naudé 2020, 13). O tome ćemo pak više progovoriti nešto kasnije.

Uvidjeli smo isto tako kako je izuzetno teško katkada doći do značenja spomenutih hebrejskih ili grčkih riječi jer mogu biti višeznačne. Zato je vrlo važno svaku riječ nastojati tumačiti u danom kontekstu spisa u kojem se pronalaze, te ne pridavati joj »apsolutno« značenje kakvo pronalazimo u leksikonima.

Naposljetku, naša je analiza mogućeg izvorišnog teksta u kojem se spominje drago kamenje u Otk 21,19-20 uspostavila i određenu stabilnu hermeneutičku pozadinu za shvaćanje i samog teksta u Otkrivenju. Ona je vidljiva u činjenici kako se na temelju broja dvanaest, koji je broj kamenja na poprsju velikog svećenika, može vrlo brzo analogijom doći do broja koji ukazuje na dvanaest izraelskih plemena, što je motiv koji je u Otkrivenju prisutan i na drugim mjestima, kao primjerice u Otk 7,4-8.

### 3. Nazivi dragih kamenja u Otk 21,19-20 – novost ili ponavljanje starijih tradicija

Uvidjevši vjerojatnu pozadinu nazivlja kamenja u Otk 21,19-20, vrijedi sada uzeti u obzir i samo nazivlje dragog kamenja kako ga spominje Knjiga Otkrivenja. Naime, u Knjizi Otkrivenja je vidljivo kako autor s jedne strane preuzima naziv kamenja iz grčkog teksta Septuaginte i to teksta u Izl 28,17-20<sup>LXX</sup>, no na isti popis kamenja unosi i četiri nova kamena koje ubraja među dvanaest kamenja koje stoje u temelju novog grada Jeruzalema. U odnosu na tekst Knjige Izlaska te popis kamenja koje na poprsju nosi veliki svećenik Otkrivenje dodaje ili uvodi četiri nova kamena: χαλκηδών, σαρδόνιξ, χρυσόπρασος i ὑάκινθος. Uputno je stoga pojasniti o kakvom je to novom kamenju riječ te uvidjeti njihove načine prevođenja.

#### 3.1. χαλκηδών

Treći kamen u temeljima zidina novog Jeruzalema u Otk 21,19-20<sup>NA28</sup> je χαλκηδών. Sam izraz označava pak cijelu grupu različitih minerala, odnosno dragocjenog kamenja, uključujući ahat, oniks, sardoniks i karnelijan (Berger 1990, 453). Osim toga, znakovito je uočiti kako Plinije u svojim djelima kada spominje χαλκηδών ima na umu vrstu *emeralda* ili *jaspisa* (Arndt i dr. 2000, 1076). Stoga, nije sasvim jasno što na umu ima autor Otkrivenja kada navodi taj kamen kao treći u nizu kamenja u temeljima novog Jeruzalema.

Danas se pak, kako će biti vidljivo u našoj analizi, riječ χαλκηδών obično na hrvatski i druge jezike prevodi s *kalcedon* ili *kalcedonij*. Ono što je sasvim sigurno jest činjenica kako se radi o dragocjenom kamenu koji, kao i svi ostali u opisu autora Otkrivenja, daju jedan svečan ton u prikazu novog Jeruzalema. Moguće je pak da riječ χαλκηδών jednostavno u sebi sažima cijeli niz kame-nja koja se navode na popisu dragih kamenja Knjige Izlaska, a jednako tako i u samom tekstu Otkrivenja jer, kako smo netom ustvrdili, vjerojatno je riječ o pojmu koji pokriva na semantičkoj razini cijeli niz dragog kamenja. Iako će primjerice Naude tvrditi kako se u Knjizi Otkrivenja rabi riječ χαλκηδών kako bi zamijenila riječ ἀχάτης, koja se nalazi u grčkom tekstu Knjige Izlaska jer je ἀχάτης tada već gubio na vrijednosti kao dragocjeni kamen (Miller-Naudé i Naudé 2020, 12).

### 3.2. σαρδόνυξ

Peti u nizu kamenja novog Jeruzalema u Otk 21,19-20<sup>NA28</sup> je σαρδόνυξ. U odno-su na plauzibilnu tekstualnu konekciju s tekstovima Knjige Izlaska i proroka Ezekiela, gdje se može pronaći riječ ὀνύχιον koja je vjerojatno izvedenica grčke riječi ὄνυξ. Dakle, Otkrivenje rabi riječ σαρδόνυξ koja je bliska riječi ὀνύχιον u Izl 28,17-20<sup>LXX</sup>. Vrlo je vjerojatno kako autor na umu ima riječ ὄνυξ, ali kako joj jednostavno pridodaje prefiks σαρδ- te time možda aludira na geografski lokalitet pronalaska toga kamena, a to bi bio grad Sard (Otk 3,1-6). Osim toga, moguće je da autor progovara o kamenu koji bi bio mješavina dvaju kamenja: σάρδιον i ὄνυξ.

Budući smo u našoj analizi već spominjali značenje riječi σάρδιον te ustvrdili kako se radi o kamenu vjerojatno crvene boje, koji ekvivalent ima u hebrejskoj riječi סַרְסַף, sada je uputno ustvrditi kako se riječ σαρδόνυξ odno-si vjerojatno na kamen crveno-bijele boje koji bi bio amalgam dvaju kamenja σάρδιον i ὄνυξ. Na taj način je autoru Knjige Otkrivenja pošlo za rukom da od kamena bijele boje načini kamen crveno-bijele boje i to vjerojatno iz svojih teoloških motiva kako ćemo uskoro vidjeti.

Uočava se, dakle, već po drugi put kako autor Otkrivenja u svoje poj-movlje unosi riječi koje su složenice od već postojećih riječi te moguće kako je na planu jednostavno literarna umješnost našeg autora da kod prikaza novog Jeruzalema pojasni da se radi o nečemu dotad neviđenom te djelu koje nadila-zi ljudsku umješnost kreacije. Kada je pak u pitanju način prevođenja te riječi prijevod je najčešće *sardoniks*, što je jednostavno literarni transfer grčke riječi u način suvremenog govora.

### 3.3. χρυσόπρασος

Kako smo već dosad uvidjeli, način uvođenja novog nazivlja od strane autora Otkrivenja, što svoj razlog vjerojatno pronalazi u želji da novi Jeruzalem prikaže nečim što nadilazi ljudsku moć kreacije te je stoga i treći naziv koji uvodi naš autor sasvim nova literarna kreacija. Mislimo na riječ χρυσόπρασος. Ta se riječ najčešće prevodi s *krizopras* ili *chryzopras* (Schneider 1990, 489). Moguće je da se radi o kamenu zelene boje koji je prema nekim autorima podvrsta *kalcidonija* (Schneider 1990, 489). Dodatnu poteškoću stvara i činjenica kako riječ χρυσόπρασος ne nalazimo u grčkoj baštini Septuaginte.

Ipak, pronalazimo u Septuaginti drugi dio grčke riječi χρυσόπρασος, ako se na razini tvorbe riječi ta riječ može promatrati kao složenica od dvije riječi: χρυσός i πράσινος. Navedenu riječ πράσινος nalazimo u grčkom tekstu Septuaginte u Post 2,12 u jezičnoj konstrukciji ὁ λίθος ὁ πράσινος te označava kamen zelene boje (Liddell 1996, 1460).

U Novom zavjetu riječ χρυσόπρασος je *hapax legomenon*, odnosno nalazi se tek na jednom mjestu i to u Otk 21,20. Ipak, vrijedi spomenuti i mogućnost da se riječ χρυσόπρασος dijeli na dva dijela, a to su χρυσός i πράσον. Tada bi se radilo o *zlatu* i *luku* jer riječ χρυσός znači *zlato*, a πράσον *luk*, tj. *poriluk* (Liddell 1996, 1460). Mišljenja smo kako je zbog konteksta Knjige Otkrivenja vjerojatno riječ o prvom, a ne drugom značenju. Osobito pak što se u Post 2,12<sup>LXX</sup> zlato navodi u literarnom suodnosu s riječju πράσινος, a ne πράσον. Više o tome vidjet ćemo u analizi hrvatskog prijevoda te riječi kod Matije Petra Katančića jerbo će on riječ χρυσόπρασος prevesti riječju *zlatoluk*.

### 3.4. ὑάκινθος

Posljednji od četiriju novih kamenja u Otkrivenju jest ὑάκινθος. Valja reći kako se ta riječ pronalazi u grčkom tekstu u dvjema ortografskim formama (Lüdemann 1990, 379). Naravno, ako je moguće govoriti o istoj riječi. Mislimo na prvu tekstualnu varijantu u Otk 9,17<sup>NA28</sup>, gdje se čita ὑάκινθινος. U tekstu se nastoji opisati boje na poprsju jahača, a to su πυρίνους, što je boja vatre, i ὑάκινθινος, što bi u paru s riječi πυρίνους trebalo označavati također nešto poput tamne crvene boje (Lüdemann 1990, 379). Osim toga, spominje se u danom kontekstu i riječ θειώδης, koja se odnosi na sumpor. S druge strane, u Otk 21,20<sup>NA28</sup>, što je naš tekst, nalazimo varijantu ὑάκινθος te je vjerojatno na osnovi druge netom spomenute tekstualne varijante u Otk 9,17 moguće

ustvrditi kako je riječ o kamenu crvene boje. Samu pak riječ ὑάκινθος moguće je prevesti riječju *hijacint* ili *hyakinthos*. I jedan i drugi oblik bili bi jednostavno transliteracija ili prilagođena transliteracija grčke riječi.

Vrijedno je spomena i kako se u Izl 28,8<sup>LXX</sup> riječ ὑάκινθος koristi za opis boje na svećeničkom efodu. Ta boja je crvena ili nešto slično tomu. Dok je u Izl 28,8<sup>LXX</sup> riječ ὑάκινθος korištena za označavanje boje svećeničkog ruha, sada se u Otk 9,17<sup>NA28</sup> ta riječ koristi za pojašnjenje boje na prsima vojnika, koje Knjiga Otkrivenja predstavlja u Otk 9,17. Njihovi prsluci, odnosno u grčkom jeziku se koristi riječ θώραξ, prikazani su crvene boje, odnosno rabi se riječ ὑάκινθος. Isti vojnici na planu naracije Otkrivenja nisu pak prikaz nečega pozitivnoga jer se želi prikazati posljedice ljudskog grijeha, odnosno manjka želje za obraćenjem. Vojnici tako predstavljaju sile zla koje su spremne za rat s ljudima na jednoj duhovnoj razini (Moloney 2020, 147-148). Iznova je, dakle, na planu snažan simbolizam Otkrivenja. Isti simbolizam je naravno višestruk, a ono što mu na poseban način daruje snagu i dubinu jest povezivanje teksta u Otk 9 s prikazom četiriju jahača u Otk 6, koji predstavljaju sile koje su suprotstavljene čovjeku i Božjoj vladavini u liku Jaganjca (Moloney 2020, 147-148).

Dakle, kroz izuzetno snažan kromatski simbolizam, tj. simbolizam boja, autor nastoji prikazati zlo koje stvara opoziciju dobru u tijeku naracije Otkrivenja (Garcia Ureña 2017, 393-419). Na taj način na temelju uspostavljanja kromatskih paralelizama u Otkrivenju moguće je jasno doći i do dualnog konflikta između dobra i zla. Dok su sile zle, koje predstavljaju četiri konja u Otk 6, i vojska u Otk 9 prikazani na način kromatske simbolike kao oni koji nose na sebi crvenu boju, s druge strane je sam Krist, koji se prikazuje kao Jaganjac u Otk 4-5 ali i vojskovođa u Otk 19,11-16, prikazan kao onaj koji nosi ruho boje krvi. Stoga nas kromatska simbolika Otkrivenja uvijek poziva na oprez da ne pogriješimo u tumačenju istih simbola jer se time promašuje istinska poruka cjelokupnog spisa.

#### 4. Neki od dosadašnjih hrvatskih prijevoda naziva dragog kamenja u Otk 21,19-20

Hoteći sada analizirati neke od prikazanih dosadašnjih hrvatskih prijevoda Svetog pisma kroz prizmu naziva kamenja u Otk 21,19-20, možemo ustvrditi sljedeće. Naime, pet hrvatskih prijevoda Svetog pisma koje su predmet naše analize pokazuju kako su njihovi prevoditelji nastojali biti što vjerniji grčkom izvorniku Knjige Otkrivenja. Njihov je primjer, uz jednu iznimku, a to je prijevod Matije Petra Katančića, prijevod na temelju zadržavanja grčke riječi, odnosno stvaranja grecizama kako je i vidljivo iz tablice u nastavku.

|                       |                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
|-----------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| NZ<br>Duda-Fučak      | Otk 21,19-20<br>1. jaspis; 2. safir; 3. kalcedon; 4. smaragd; 5. sardoniks; 6. sard; 7. krizolit; 8. beril; 9. topaz; 10. krizopraz; 11. hijacint; 12. ametist                                                                                                                    |
| NZ<br>Ljudevit Rupčić | Otk 21,19-20<br>1. jaspis; 2. safir; 3. kalcedon; 4. smaragd; 5. sardoniks; 6. sard; 7. krizolit; 8. beril; 9. topaz; 10. krizopraz; 11. hijacint; 12. ametist                                                                                                                    |
| NZ<br>Ivan Ev. Šarić  | Otk 21,19-20<br>1. jaspis; 2. safir; 3. kalcedon; 4. smaragd; 5. sardoniks; 6. sard; 7. hrizolit; 8. beril; 9. topaz; 10. hrizopraz; 11. hijacint; 12. ametist                                                                                                                    |
| NZ<br>Ivan Gusić      | Otk 21,19-20<br>1. jaspis; 2. safir; 3. kalcedon; 4. smaragd; 5. sadonik; 6. sard; 7. krizolit; 8. beril; 9. topaz; 10. krizopraz; 11. hijacint; 12. ametist                                                                                                                      |
| NZ<br>M. P. Katančić  | Otk 21,19-20<br>1. diaspar; 2. safir; 3. kakedonio; 4. smaragd; 5. sardonoktac; 6. sardio; 7. zlatokam; 8. beril; 9. topazio; 10. zlatoluk; 11. jakint; 12. ametist                                                                                                               |
| NA28                  | Otk 21,19-20:<br>1. ἰασπις, ἰδος, ἡ; 2. σάπφιρος, ου, ἡ; 3. χαλκηδών, όνος, ό; 4. σμάραγδος, ου, ό; 5. σαρδόνιξ, υχος, ό; 6. σαρδιον, ου, το; 7. χρυσόλιθος, ου, ό; 8. βήρυλλος, ου, ό, ἡ; 9. τοπαζιον, ου, το; 10. χρυσόπρασος, ου, ό; 11. βάκινθος, ου, ό; 12. ἀμέθυστος, ου, ἡ |

#### 4.1. Dosadašnji hrvatski prijevodi dragog kamenja u Otk 21,19-20

Kako je bilo vidljivo hrvatski prijevodi su više ili manje ujednačeni. Katančićev se prijevod razlikuje od ostalih četiriju prijevoda koje smo vidjeli jer sedmi kamen koji je χρυσόλιθος ne prevodi s *krizolit* ili pak *hrizolit* kako stoji u ostalim četirima prijevodima, nego grčku riječ χρυσόλιθος nastoji doslovno prevesti tako što razdvaja riječi χρυσό(ς) i λιθος, odnosno riječi *zlato* i *kamen*, i pretače ih u jednu riječ *zlatokam*. Takav prijevod nije loš, dapače on je nastojanje da se što doslovnije prevede riječ iz grčkoga u hrvatski jezik.

Na jednak način Katančić to čini kada prevodi naziv desetog kamena, koji je u grčkom tekstu imenovan kao χρυσόπρασος, sa *zlatoluk*. Iznova, Katančić poseže za doslovnim prevođenjem dvaju riječi spajanjem kojih nastaje jedna riječ, a to su χρυσός i πράσον. Dok se prva riječ prevodi sa *zlato*, druga se, pak, najčešće prevodi sa *luk* ili *poriluk* (Liddell 1996, 1460). U latinskom jeziku vjerojatno je riječ o biljci pod imenom *allium porrum* (Liddell 1996, 1460). Na taj način Katančić prednjači u literarnom, tj. doslovnom prijevodu grčkih riječi kada riječ χρυσόπρασος prevodi sa *zlatoluk*. Mišljenja smo kako takav prijevod nije najsretniji. Dok je u prvom slučaju s riječju χρυσόλιθος to prihvatljivo, u ovom drugom primjeru smatramo kako to nije primjereno. Jer tek će dobar poznavatelj grčkog jezika Septuaginte moći shvatiti zašto je riječ χρυσόπρασος prevedena sa *zlatoluk*. Međutim, pritom valja reći kako je i takav Katančićev prijevod moguće opravdati ako je na stvari jezična figura koju nazivamo metonimija.

Tada bi prijevod *zlatoluk* bio točan jer riječ *poriluk* ukazuje na zelenu boju. Ipak teško je znati što je sam Katančić imao na umu kod prevođenja te riječi.

Ono u čemu se pet hrvatskih prijevoda još razlikuju jest i izgovor grčkih slova – izgovor sa *k* je prema latinskome *chi*. U nekim prijevodima kao što su prijevod *Duda-Fučak* te *Rupčić* i *Gusič* sedmi i deseti kamen u nizu prevode se sa *krizolit* i *krizopraz*, dok Šarić prevodi sa *hrizolit* i *hrizopraz*. Šarićev je prijevod u tom smislu transliteracija grčke riječi jer riječi χρυσόλιθος i χρυσόπρασος započinju grčkim slovom *chi*, odnosno χ. Na taj način Šarić jednostavno slijedi pravila za čitanje grčkih slova te ih primjenjuje u prijevodu.

Vrijedna spomena je i činjenica da peti kamen, koji je u grčkom izvorniku *sardoniks*, *Gusič* prevodi sa *sadonik*, a Katančić *sardonoktac*. Time Katančić iznova poseže za riječju koja ukazuje na njezino podrijetlo jer riječ *övuç* na grčkom znači *nokat* (Harrell 2011, 141-172).

Naposlijetku, još je jedna razlika u hrvatskim prijevodima. Katančić jedanaesti kamen ne prevodi kao ostali prevoditelji riječju *hijacint*, nego pak donosi neznatno različitu varijantu *jakint*.

Sve dosad rečeno o pet hrvatskih prijevoda koje smo uzeli u obzir u našoj analizi ne prikazuje veliko odstupanje od jezične baštine novoza-vjetnog grčkog teksta Knjige Otkrivenja. Osim možda u slučaju grčke riječi χρυσόπρασος, koju Katančić prevodi sa *zlatoluk* jer se vodi doslovnim prijevo-dom grčke riječi koju razdvaja na dva dijela te vjerojatno poseže za metonimi-jom kao načinom prevođenja. Preostalo nazivlje dragog kamenja u hrvatskim se prijevodima vodi logikom zadržavanja riječi grčkog izvornika, odnosno stvaranja grecizama.

#### 4.2. Zaključno o hrvatskim prijevodima dragog kamenja u Otk 21,19-20

Sve dosad rečeno na osnovu analize pet hrvatskih prijevoda ukazuje kako je u prevođenju uistinu važno biti metodološki korektan. Pritom mislimo na same tehnike prevođenja s izvornog na odredišni jezik prijevoda. Metodološko pi-tanje trebalo bi se ticati prije svega konsenzusa oko načina jezičnog transfera s izvorišnog na odredišni jezik. Još konkretnije pitanje tiče se smisla nekog pojma u danom kontekstu, ali i dolaska do izraza koji bi taj isti smisao prenio na odredišni jezik.

Dok je kod pet hrvatskih prijevoda proces prevođenja pojmovlja iz jed-nog u drugi jezik vođen ostavljanjem grčke riječi, odnosno stvaranjem gre-cizama, drugi suvremeni prijevod Biblije na europske jezike ne pokazuju ujednačenost, što će biti u središtu naše daljnje analize na primjeru iz Knjige

Otkrivenja. Čini se kako problemi nastaju onda kada se na jednoj sustavnoj razini analizira rečeno nazivlje kojim se autor Otkrivenja služi. Ono je u mnogočemu problematično, a tiče se prije svega nejasnoće samog nazivlja u njegovu izvornom jeziku. Te nejasnoće na vrlo jasan način prikazuju neki suvremeni prijevodi Svetog pisma na engleski, španjolski, njemački, talijanski i francuski jezik. Zato nam je sada želja prikazati nešto od te problematike.

## 5. Neki drugi suvremeni prijevodi naziva za drago kamenje u Otk 21,19-20

Analiza nekih europskih modernih prijevoda Svetog pisma u mnogočemu je složenija te postavlja brojna pitanja. Naime, već površni pogled na tablicu ispod ukazuje nam na to da se suvremeni prijevodi naziva dragog kamenja iz Otk 21,19-20 ne slažu. Stoga ćemo u daljnjoj analizi nastojati prikazati te razlike, a onda ih ukratko i pojasniti. U tablici koja slijedi prikazujemo razne načine prijevoda naziva za drago kamenje u Otk 21,19-20.

|                                                                       |                                                                                                                                                                                  |
|-----------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>New revised standard version</i><br>(NRSV – 1993.)<br>– engleski   | Otk 21,19-20<br>1. jasper; 2. sapphire; 3. agate; 4. emerald; 5. onyx;<br>6. carnelian; 7. chrysolite; 8. beryl; 9. topaz; 10.<br>chrysoprase; 11. jacinth; 12. amethyst         |
| <i>Reina-Valera</i> (1909.)<br>– španjolski                           | Otk 21,19-20<br>1. jaspe; 2. zafiro; 3. calcedonia; 4. esmeralda; 5. sardónica; 6. sardio; 7. crisólito; 8. berilo; 9. topacio;<br>10. crisopraso; 11. jacinto; 12. amatista     |
| <i>Biblia de Jerusalem Lationamericana</i><br>(2007.)<br>– španjolski | Otk 21,19-20<br>1. jaspe; 2. zafiro; 3. calcedonia; 4. esmeralda; 5. sardónica; 6. cornalina; 7. crisólito; 8. berilo; 9. topacio; 10. ágata; 11. jacinto; 12. amatista          |
| <i>Conferenza episcopale italiana</i> (2008.)<br>– talijanski         | Otk 21,19-20<br>1. diaspro; 2. zaffiro; 3. calcedonio; 4. smeraldo; 5. sardònice; 6. cornalina; 7. crisòlito; 8. berillo; 9. topazio; 10. crisopazio; 11. giacinto; 12. ametista |
| <i>Neue Genfer Übersetzung</i> (2013.)<br>– njemački                  | Otk 21,19-20<br>1. diamant; 2. lapislazuli; 3. rubin; 4. smaragd; 5. achat; 6. karneol; 7. chrysolit; 8. beryll; 9. topas; 10. chrysopras; 11. saphir; 12. amethyst              |
| <i>Hans Brunn</i> (2013.)<br>– njemački                               | Otk 21,19-20<br>1. diamant; 2. saphir; 3. chalzedon; 4. smaragd; 5. sardonix; 6. sarder; 7. chrysolith; 8. beryll; 9. topas; 10. chrysopras; 11. hyazinth; 12. amethyst          |
| <i>Traduction oecuménique de la Bible</i><br>(1977.)<br>– francuski   | Otk 21,19-20<br>1. jaspe; 2. saphir; 3. calcédoine; 4. emeraude; 5. sardoine; 6. cornaline; 7. chrysolithe; 8. béryl; 9. topaze; 10. chrysoprase; 11. hyacinthe; 12. amethyste   |

### 5.1. Dijamant ili jaspis?

U našoj smo analizi već prikazali kako je prvi kamen koji navodi autor Otkrivenja ἰάσπις. Ista grčka riječ svoj ekvivalent ima i u hebrejskoj riječi יהשפיר. Uvidjeli smo i kako je vjerojatno riječ o kamenu crvene boje. Svi suvremeni prijevodi koje smo uzeli u obzir u našoj analizi osim dvaju njemačkih prijevoda grčku riječ ἰάσπις prevode s *jaspis*, dok dva njemačka prijevoda istu riječ prevode riječju *dijamant*. Na taj način njemački prijevodi ne slijede grčki izvornik te ne tragaju za izravnim prijevodom riječi ἰάσπις, nego na umu imaju riječ koja je vjerojatno puno razumljivija suvremenom čitatelju od riječi *jaspis* (Schille 1992, 231-244). Dakle, njemački prijevodi na neki način pozivaju na mogućnost »osuvremenjivanja« nekih naziva za drago kamenje u Knjizi Otkrivenja kako bi suvremenom čitateljstvu bili razumljivi. Na jednak se način, kako ćemo vidjeti u našoj analizi, prevodi i riječ σάπφιρος riječju *lapislazuli*, nastojeći grčkoj riječi *safir* pridružiti riječ koja se danas koristi za prikaz toga kamena.

Uzevši sve dosad rečeno u obzir, možemo ustvrditi kako prijevod riječi ἰάσπις riječju *dijamant* nije po sebi netočan. Razlog leži u činjenici što je dijamant u svojoj izvornoj formi također moguće pronaći u žutoj boji, što je boja *jaspisa* kako smo prikazali u našoj analizi. Na taj način njemački prijevod Hansa Brunnsa nije po sebi netočan prijevod, nego je po srijedi vjerojatno autorovo poznavanje dragog kamenja te time njegov način prevođenja na osnovi vlastita shvaćanja toga naziva. Možda je riječ, kako smo već ustvrdili, jednostavno o posuvremenjivanju nazivlja radi razumijevanja šireg čitateljstva.

### 5.2. Ahat

Grčka riječ ἀχάτης, koju nalazimo u Izl 28,17-20<sup>LXX</sup>, ne nalazi se na popisu kamenja Knjige Otkrivenja. Ipak to ne priječi neke prevoditelje da taj kamen ili mineral prepoznaju u nekim drugim riječima iz Knjige Otkrivenja. Tako, primjerice, *NRSV* treći kamen koji je u grčkom tekstu χαλκηδών prevodi riječju *agate*. No to nije jedino mjesto gdje suvremeni prevoditelji neki od kamenja iz Otkrivenja prevode s *ahat*. Tako, primjerice, *Biblia Jerusalem Latinoamericana* deseti kamen, koji je u grčkom tekstu χρυσόπρασος, prevode također riječju *achat*. Na jednak način *Neue Genfer Übersetzung* peti kamen, imena σαφδόνυξ, prevodi s riječju *achat*.

Svi netom navedeni primjeri ukazuju na kompleksnost prevođenja naziva kamenja u Otkrivenju. No, tu kompleksnost nastojat ćemo pojasniti i u našoj daljnjoj analizi.

### 5.3. *Kalcedonij i rubin*

Dok NRSV grčku riječ χαλκηδών prevodi riječju *ahat*, a hrvatski, španjolski, talijanski, francuski te jedan njemački prijevod, onaj Hansa Brunnsa, prevode s *kalcedon* ili *kalcedonij*, njemački prijevod *Neue Genfer Übersetzung* istu riječ prevodi riječju *rubin*. Opetovano se vjerojatno radi o traganju za što suvremenijim nazivom kod prevođenja jednog grčkog naziva.

U latinskom jeziku riječ *ruber* označava crvenu boju, a tako se može uspostaviti veza s riječju *karnelijan*, tj. σάρδιον. U našoj smo analizi već ustvrdili kako je χαλκηδών oznaka za cijelu grupu minerala, pa tako i za σάρδιον, odnosno možebitno *rubin*, jer riječ *rubin* dolazi od latinske riječi *ruber*, što označava crvenu boju. Time je njemački prijevod po sebi korektan prijevod.

### 5.4. *Oniks ili sardoniks?*

Grčka riječ σαρδόνυξ, koja je peti kamen u grčkom tekstu Otkrivenja, u nekim prijevodima nije tako prevedena. Postoje dva drukčija načina prevođenja te riječi. NRSV tu riječ prevodi s *oniks*, odnosno vjerojatnim ishodišnim oblikom riječi σαρδόνυξ. Istu riječ σαρδόνυξ, kako smo već uočili, *Neue Genfer Übersetzung* prevodi riječju *ahat*. Međutim, onaj tko poznaje malo bolje narav navedenog kamenja, uočiti će da su *oniks*, *sardoniks* pa i *ahat* jednostavno forme *kalcedonija*. Na taj način se prijevod riječi σαρδόνυξ s riječju *ahat* ne treba smatrati pogreškom jer je posrijedi gotovo identično kamenje. Razliku čine jednostavno nijanse boja.

### 5.5. *Karnelian i sardio*

Šesti kamen koji je u grčkom tekstu Otkrivenja σάρδιον najčešće se tako i prevodi jer u prijevodima, kako hrvatskim tako i drugih jezika svijeta, nalazimo riječ *sardion* ili *sardio*. Ipak u nekim prijevodima se prevodi riječju *karnelian*, *kornelian* ili *karnelina*. Radi li se o istom kamenu ili ne, teško je sa sigurnošću reći. Osobito stoga što *karnelian* i *sard* vjerojatno potječu iz iste skupine minerala, a to je *kalcedonij*. U oba slučaja radi se o kamenu crvene boje.

### 5.6. *(Hi)Jacint ili safir*

Jedanaesti kamen koji navodi Otkrivenje u grčkom tekstu je ὑάκινθος ili *jacint* (*hyacinth*). Gotovo svi prijevodi slažu se u prevođenju te riječi. Međutim nje-

mački prijevod *Neue Genfer Übersetzung* istu riječ prevodi riječju *safir*, koja se u grčkom tekstu Otkrivenju koristi za imenovanje drugog kamena. Kao prijevod imena drugog kamena u istom njemačkom prijevodu stoji riječ *lapislazuli*, što je po sebi prihvatljiv prijevod jer se radi o kamenu plave boje. Safir je također kamen plave boje te se po sebi može prihvatiti prijevod *lapislazuli* ako je autoru stalo ukazati na suvremeni naziv toga kamena (Schille 1992). Iako, valja reći da je riječ *safir* danas također u vrlo širokoj uporabi te smatramo da nije potrebno mijenjati taj prijevod.

## 6. Tehnike prevođenja biblijskog teksta – pitanja i perspektive

Nakon što smo prikazali svu problematiku prevođenja naziva dragog kamena, tj. minerala u Otk 21,19-20 sada se želimo osvrnuti na pitanja koja se rađaju na temelju analize dosadašnjih hrvatskih i nekih drugih suvremenih prijevoda toga teksta.

### 6.1. Odnos izvorišnog i odredišnog jezika te pitanje posuvremenjivanja

Prvo pitanje koje si opravdano postavlja onaj tko se bavi analizom prijevoda navedenog teksta jest treba li se prijevod činiti na temelju izvorišnog teksta, odnosno grčkog teksta Otkrivenja te ako treba, na koji način to treba činiti? Pritom mislimo na činjenicu da su prijevodi naziva kamenja u Otk 21,19-20 mahom načinjeni na temelju transliteracije tog nazivlja u jezik na koji se željela prevesti određena riječ. To je često načinjeno posredstvom latinskog jezika, koji je onda bio temelj za prijenos značenja riječi u neki drugi suvremeni jezik. Tako možemo navesti primjer prijevoda riječi *kalcedonij* riječju *rubin*, kako stoji u njemačkom prijevodu u izdanju *Neue Genfer Übersetzung* jer ruber na latinskom jeziku označava crvenu boju, što je boja *kalcedonija*. To po sebi nije loše te je najčešće dobar put za prijevod riječi kojima se imenuju minerali, odnosno kamenje ili kovine. Ipak, analiza je pokazala kako se te riječi katkada mogu prevesti i na druge načine. U tom slučaju radi se o prevođenju njihova nazivlja na temelju svojevrsnog *posuvremenjivanja* za auditorij koji danas čita te tekstove. To je primjerice slučaj u njemačkim prijevodima, koji su bili u središtu naše analize.

Pitanje koje se tako opravdano postavilo jest potreba za *posuvremenjivanjem* nazivlja jezične baštine grčke kulture kako bi ih suvremeni čitatelj danas razumio. Ako se pak i vodi takvim promišljanjem, onda i u tom slučaju treba znati na vrlo poman način napraviti isti proces posuvremenjivanja nazivlja

što je u slučaju njemačkih prijevoda koje smo analizirali uspio proces jer su se prevoditelji vodili logikom shvaćanja značenja pojedinih riječi u ključu kako ih se danas može shvatiti na temelju nekih iznahašća suvremene geologije te polivalentnosti značenja same riječi (Schille 1992).

### 6.2. Kalkovi kao put prevođenja biblijskog teksta

Prijevod Matije Petra Katančića pokazuje nam također jedan od problema kod prevođenja biblijskog pojmovlja. Katančić je svoj prijevod na nekim mjestima činio na temelju analize njihove tvorbe, tj. na način kako je on shvaćao njihovu tvorbu. Dok je kod riječi χρυσόλιθος u tome uspio jer je riječ preveo sa *zlatokam*, što po sebi odgovara naravi i značenju riječi, na drugom mjestu kod prevođenja riječi χρυσόπρασος riječju *zlatoluk* smatramo kako možda nije bio najuspješniji. Hoteći na jednak način kao i u prvom slučaju sa χρυσόλιθος načiniti što doslovniji prijevod na temelju tvorbe riječi - kalkiranja, može se učiniti da je načinio pogrešku zamijenivši dvije grčke riječi: πράσινος i πράσινον. Dok prva riječ na temelju teksta u Post 2,12<sup>LXX</sup> označava zelenu boju jer na to ukazuje i sam literarni kontekst uporabe riječi, što mislimo da i jest presudno kod prevođenja, druga riječ (πράσινον) po sebi označava *luk* ili *poriluk* (*Allium porrum*). Time je Katančićev prijevod riječi χρυσόπρασος riječju *zlatoluk* u najmanju ruku diskutabilan. Iako ako se radi o metonimiji, kako smo i ukazali već u našoj analizi, tada je prijevod po sebi dobar i moguć.

Spomenuvši Katančićev način prevođenja došli smo do vrlo važnog pitanja kod prevođenja bilo koje riječi. Ono se tiče činjenice kako svaka riječ značenje dobiva tek u kontekstu, a ne odvojeno od toga konteksta. Stoga će kod prevođenja biti od velike važnosti poznavati kontekst uporabe pojedine riječi, a ne tek sve mogućnosti njezina prevođenja na način kako ih donose rječnici ili leksikoni. Osim toga za pravilno shvaćanje značenja riječi u kontekstu bit će važno, a to smo nastojali pokazati u našem radu, poznavati moguće izvore riječi koje se prevode, a potom i strukturu te hermeneutiku pojedinog biblijskog spisa kako bismo na pravilan način došli do značenja određene riječi u okviru točno određenog biblijskog spisa.

### 6.3. Problem jasnoće pojmovlja izvorišnog jezika

Veliki problem kod prevođenja riječi za imenovanje minerala i kovina u Otk 21,19-20 pokazao se i u činjenici da se brojne riječi uistinu mogu shvatiti na različite načine što dovodi do velikih problema u razumijevanju značenja

tih riječi u njihovu izvorišnog jeziku. Time se na poseban način bavio James Harrell u svojoj analizi naziva dragocjenog kamenja u Starom zavjetu, gdje je na više mjesta naglasio problematičnost prevođenja tih naziva (Harrell 2011). Njegova su iznašasća vrijedna, no opet se postavlja pitanje istinske potrebe analize svakoga kamena u arheološkom, odnosno geološkom ključu, kako on to čini. Time se s jedne strane sam biblijski tekst promatra kao svojevrsni udžbenik Prirodoslovno matematičkog fakulteta, i ujedno se zanemaruje duboka simbolika tih tekstova.

Isto tako, problem stvara i podatak da su kod prikaza toga kamenja često u pitanju skupine ili podskupine istog minerala. Na taj je način katkada doista teško prevesti naziv na pravilan način. Ipak, ono što pomaže u tom trenutku je činjenica da se u prijevodu želi zadržati različitost kamenja koje navodi autor Otkrivenja baš zbog jasnoće poruke koju autor želi poslati svome čitateljstvu. Ona je sadržana u tome da je autoru stalo prikazati dvanaest različitih kame-nova, koji u sebi imaju cilj biti simbolična reprezentacija dvanaest izraelskih plemena na temelju izvorišnog teksta u Izl 28<sup>LXX</sup>. Iako, kako smo vidjeli, Otkrivenje u svoj tekst unosi i četiri nova naziva, zasigurno s razlogom, no o tome ćemo nešto više kasnije progovoriti. No, kako shvatiti simboliku unošenja novih naziva ako se ne zadrži nazivlje hebrejske i grčke jezične baštine, ostaje veliko pitanje.

#### *6.4. Pitanje smisla interlinearnog prijevoda biblijskog teksta*

Na koncu preostaje nam dotaknuti i sam problem stvaranja interlineranog prijevoda biblijskog teksta. Naime, ako je cilj interlinearnog prijevoda biblijskog teksta biti orijentir i pomoć čitatelju koji ne poznaje dovoljno grčki jezik kako bi čitao tekst na izvornom jeziku, smatramo kako se u interlinearnom prijevodu treba nastojati biti što vjerniji izvorišnom tekstu. U smislu da se nazive nastoji prenijeti u odredišni jezik na što plastičniji i jednostavniji način. Osobito je to slušaj kod prijevoda imena minerala ili kamenja čije je značenje po sebi vrlo kompleksno. S druge strane, time se pomaže čitatelju da dođe do same poruke izvorišnog teksta na što potpuniji način. Iz tog razloga se načini prevođenja koji bi išli za posuvremenjivanjem teksta ne čine pogodnim kod stvaranja interlinearnog prijevoda biblijskog teksta. Ono što je pak uputno napraviti jest u bilješkama koje bi pratile prijevod naznačiti problematiku prevođenja određenog naziva kako bi čitatelj o tome bio obaviješten. Jer umetanje tumačenja u prijevod smatramo da ne bi bilo poželjno.

Naposlijetku, kako smo već i rekli, odustajanje od izvorišnog teksta koliko god isto nazivlje možda suvremenom čitatelju danas bilo nejasno prijeći uvidjeti sve bogatstvo teološke poruke koju, čini se, želi prenijeti autor Otkrivenja. Nju ćemo sada nastojati pojasniti.

## **7. Teološko promišljanje na osnovi analize naziva dragog kamenja u Otk 21,19-20**

Već na samom početku našeg rada ustvrdili smo kako je prikaz novog grada Jeruzalema u Otk 21,19-20 literarna kreacija autora Otkrivenja s ciljem prenošenja snažne teološke poruke. Ona svoj sadržaj ima u tome da se novi Jeruzalem želi prikazati kao nešto što, budući da ima Božji predznak, nadilazi svu sposobnost i moć ljudske kreacije, a istodobno i imaginacije. Stoga je taj novi grad ciljano prikazan kao nešto što nadilazi ljudsku moć stvaranja i mišljenja. U taj je svijet moguće prodrijeti tek analizom simbola koje autor stavlja pred čitatelja. Simboli su to koje autor stvara na temelju bogate baštine hebrejske Biblije te na temelju svoje sposobnosti kreacije novih literarnih konstrukata te posljedično simbola koji imaju novu teološku poruku.

### *7.1. Literarna umješnost pisca Knjige Otkrivenja*

Naš autor u Otk 21,19-20 prikazuje temelje zidina novoga grada Jeruzalema na način da spominje dvanaest kamenja ili minerala koji ga čine. Broj dvanaest je za onoga tko poznaje literarnu baštinu hebrejske Biblije, a jednako tako i novozavjetni kanon biblijskih spisa više nego jasan simbol. S jedne strane on predstavlja izraelski narod koji je u svome nukleusu imao dvanaest izraelskih plemena. Da je u pitanju vjerojatno aluzija na taj simbolizam hebrejske Biblije ide u prilog i činjenica kako Otkrivenje i na drugim mjestima poseže za istom simbolikom. To je slučaj u Otk 7,4-8, gdje se donosi lista izraelskih plemena koje stoje pred Bogom. Već ta lista i raspored plemena na njoj prikazuje kako se pisac Otkrivenja koristi baštinom židovskog naroda, ali ju i na sebi znan način izmjenjuje poradi svojih teoloških pobuda (Smith 1990, 111-118). Čini se kako mu je na srcu prikaz novosti koja se rađa u činjenici Božje smrti i uskrснуća, što čitano kroz kristološku hermeneutiku Knjige Otkrivenja, je tema koja se proteže duž cijelog spisa (Vanni 1988).

Kada su u pitanju sami temelji novog grada Jeruzalema u Otk 21,19-20, ustvrdili smo kako je vjerojatno riječ o nazivima koje naš autor preuzima iz Knjige Izlaska, gdje se opisuje poprsje velikog svećenika na kojem je bilo dva-

naest kamenja raspoređenih u tri reda po četiri kamena. Svako od kamenja, kako je razvidno iz čitanja samog spisa, prikazuje jedno od izraelskih plemena koje na simboličan način veliki svećenik u svom činu molitve donosi pred lice Božje. Otkrivenje, kako smo vidjeli, nazivlje tih kamenja preuzima, ali ga istodobno i mijenja. Baš kao i kod rasporeda izraelskih plemena u Otk 7,4-8, kako smo već naveli.

## 7.2. *Novo ili staro kamenje?*

Otkrivenje u svome nazivlju, slijedeći baštinu Knjige Izlaska, unosi četiri nove riječi. To su χαλκηδών, σαρδόνυξ, χρυσόπρασος i ύάκινθος. Unošenje četiriju novih naziva na neki način predstavlja ispisivanje novog reda kamenja te time predstavlja novinu koju unosi autor spisa. Time se Otkrivenje prikazuje kao spis koji, gradeći na temelju starih temelja, stvara ipak jedan *novum* te prikazuje kontinuirani diskontinuitet u odnosu na povijest spasenja. Kontinuitet se vidi u činjenici kako su nazivi koje autor uvodi po sebi novi na razini imenovanja, no njihova dublja analiza pokazuje kako nije na planu tek stvaranje kvantitativne novosti, nego kvalitativne novosti (Vanni 2018, 651-652).

Naime, riječi χαλκηδών, σαρδόνυξ, χρυσόπρασος i ύάκινθος po sebi ukazuju samo na dvije boje, a to su, ako se analizira njihov kromatski simbolizam, crvena i žuta boja. Dakle svaka boja bi na temelju simbolike predstavljala neku stvarnost u kontekstu Otkrivenja. Tako bi plava boja bila oznaka za more, zelena za vegetaciju, tj. za prikaz novog stvaranja. Crvena bi u sebi bila polivalentan simbol jer kako je vidljivo u Otkrivenju označava Kristovu krv, ali i vitalnost života koja proizlazi iz Kristove smrti (Miller-Naudé i Naudé 2020, 1-16; Decock 2004, 157-182).

Na temelju svega dosad rečenog, odnosno ona temelju leksičke analize nazivlja u Otk 21,19-20 te na osnovi principa kromatske simbolike možemo zaključiti sljedeće. Naime, crvene su boje, na temelju provedene analize χαλκηδών, σαρδόνυξ te ύάκινθος dok riječ χρυσόπρασος ukazuje prije svega na žutu boju, odnosno boju zlata. Autor tako kao da želi svojim čitateljima poslati snažnu teološku poruku koja svoj sadržaj ima u prikazu novog svijeta u kontekstu novog Jeruzalema. To je svijet u kojem je središte Jaganjac kojeg predstavlja na planu kromatskog simbolizma crvena boja jer je u tijeku naracije Knjige Otkrivenja na više mjesta prikazan kao onaj koji je zaklani Jaganjac, a katkada i kao onaj čiji je ogrtač kao u Otk 19,11-16 natopljen krvlju.

Sam novi Jeruzalem isto tako je prikazan kao mjesto koje u svom središtu ima Božju slavu koja ga obasjava, a svjetiljka mu je Jaganjac (Otk 21,23b). Hra-

ma više nema te time veliki svećenik ili posrednički odnos s Bogom nije više potreban. Samim time svećeništvo i hramska liturgija nisu više način odnosa s Bogom. S druge strane taj je grad opisan kao grad od zlata, i to je naznačeno već u Otk 21,18. Zlatna, tj. zlatno-zelena boja jer se rabi riječ χρυσόπρασος, tako predstavlja boju nebeske stvarnosti u koju sam Bog uvodi. S druge pak strane plava boja je suvišna jer mora kao simbola zlih sila više nema, kako stoji u Otk 21. Drugim riječima, u svijetu Kristove vladavine more kao simbol zla ne predstavlja nikakvu prijetnju (Vanni 2018, 652; Doglio 2012, 188-190).

### *7.3. Novi svijet ili povratak »starom« svijetu?*

Naposlijetku vrijedno je spomenuti i činjenicu kako u riječi χρυσόπρασος, koja je jedna od četiriju novih riječi u Otkrivenju 21,19-20 u odnosu na nazive iz Knjige Izlaska, moguće je na temelju intertekstualne analize i kanonskog čitanja Svetog pisma uvidjeti poveznicu između Knjige Postanka i Knjige Otkrivenja, koja u kanonskom smislu zaključuje isti kanon (Töniste 2016). Riječ χρυσόπρασος nalazi se u drugom poglavlju Knjige Postanka (LXX) te se time pokazuje kako je novi Jeruzalem ništa drugo nego prikaz »novog stvaranja«, odnosno ponovnog povratka u zajedništvo s Bogom koje je grijehom narušeno. Zlatna bi tako bila boja nebeske stvarnosti, a zelena boja bi ukazivala na novo stvaranje (Miller-Naudé i Naudé 2020, 13). Isti obnovljeni odnosi u jeku »novog stvaranja« omogućeni su Kristovom smrću i uskrsnućem. Možda baš zato se kao jedna od tema koja se ponavlja u naraciji Knjige Otkrivenja pojavljuje trajni poziv na obraćenje. Obraćanje bi tako bio konkretan čin zaokreta u životu čovjeka te prihvatanja povratka u zajedništvo s Bogom koje je grijehom narušeno.

### **Zaključak**

U našem radu nastojali smo tragati za shvaćanjem smisla prikaza dvanaest različitih dragih kamenja u Otk 21,19-20. Polazeći od mogućeg izvorišta naziva za drago kamenje koje koristi Knjiga Otkrivenja, a to je prikaz dvanaest kamenja na poprsju velikog svećenika u Knjizi Izlaska (usp. Izl 28,17-20<sup>LXX</sup>) te sličan popis u Knjizi proroka Ezekielu (usp. Ez 28), nastojali smo prikazati među povezanost, ali i različitost naziva kamenja u hebrejskoj Bibliji i grčkom tekstu Otkrivenja. Riječima hebrejske Biblije, odnosno pojmovima u grčkom tekstu Septuaginte pristupili smo na način da smo analizirali pojedine riječi s posebnim naglaskom na riječi grčkog teksta Septuaginte (usp. Izl 28,17-20<sup>LXX</sup>).

Uspostavivši stabilnu vezu na temelju semantičke analize riječi, prikazali smo i temeljni hermeneutički ključ za povezivanje tih riječi, a on je broj dvanaest, odnosno ukazivanje na prikaz dvanaest izraelskih plemena koje stoje u središtu promišljanja odnosa između Boga i njegova naroda.

Veliki problem na koji smo nastojali ukazati u našem radu jest shvaćanje, tj. prevođenje imena dragih kamenja u suvremene, odnosno današnje odredišne jezike. Naime, često kamen koji spominju autori nije jednostavno protumačiti te uspostaviti stabilnu semantičku analizu koja bi usmjerila prema što točnijem prijevodu naziva dragocjenih kamenja. Ipak, kao najjednostavniji način prevođenja tih riječi pokazao se transliteracijski transfer prevođenja u suvremene odredišne jezike. Takav je primjerice slučaj s gotovo svih pet hrvatskih prijevoda koji su bili u središtu naše analize. Hrvatski su prijevodi naziva kamenja u Otk 21,19-20 tako jednostavno transliteracija, odnosno nastojanje da se na što doslovniji način prevedu nazivi iz grčkog jezika.

Ostali suvremeni prijevodi naziva dragog kamenja u Otk 21,19-20 odlikuju se ipak nešto nijansiranim prevođenjem, koje prikazuje kompleksnost shvaćanja grčkog nazivlja. No ne samo to, neki od suvremenih prijevoda u središtu naše analize pokazuju tendenciju posuvremenjivanju toga nazivlja prilikom njihova prevođenja. Na taj način se nazivi za drago kamenje nastoje aktualizirati u ključu današnje uporabe tog nazivlja. Isti fenomen nije sam po sebi loš, niti se može smatrati pogrešnim. Međutim, ako je riječ o interlinear-nom prijevodu Svetog pisma, koje nastoji biti pomoć onima koji ne poznaju grčki izvornik, a žele mu se što više približiti, tada smatramo da je ipak bolje ostati pri što doslovnijem načinu prevođenja grčkog nazivlja za drago kamenje, odnosno jednostavnoj transliteraciji određenje riječi u odredišni jezik, iako nije zgorega uputiti čitatelja, u za to pripremljenim komentarima, na svu problematiku shvaćanja i prevođenja tog nazivlja.

Naša analiza na koncu nastojala je, polazeći od naziva za drago kamenje koje se rabi u Otkrivenju, ponuditi i moguće tumačenje procesa kreacije nazivlja novoga kamenja u Otk 21,19-20, ukazujući na plauzibilnu teologiju samog teksta Otkrivenja. Na temelju proučavanja kromatske simbolike Otkrivenja nastojali smo prikazati kako su novi nazivi dragog kamenja kojima se koristi autor u odnosu na vjerojatni izvorišni tekst iz Knjige Izlaska moguće intencionalna literarna kreacija autora Otkrivenja. On bi na taj način kroz četiri nova naziva ukazao na ono što čini istinsku bit novoga grada Jeruzalema, a to je Krist koji je zaklani Jaganjac te prostor u kojem prebiva on i oni koju su mu vjerni. Isti prostor je na razini kromatskog simbolizma označen s tek dvije boje, a to su crvena i zlatna (žuta). Na taj način je autoru spisa pošlo za rukom

prikazati kako je sfera novog Jeruzalema mjesto u kojem se kroz prizmu diskontinuiranog kontinuiteta prikazuje nastanak novog Božjeg svijeta, odnosno novog Božjeg naroda. On nije nov na kvantitativnoj razini jer je drago kamenje koje se spominje u Otkrivenju novo više na način sintetiziranja sveg ostalog kamenja u sebi samome, a ne tek na način da se uvodi neko novo drago kamenje. Drugim riječima, novi narod Božji svoj začetak, tj. klicu ima u »starom« Božjem narodu, no ipak ga u osobi Krista nadilazi. No, kako bi došli do te teološke poruke smatramo kako će biti važno zadržati nazive dragog kamenja koji se nalaze u Knjizi Otkrivenja u onome obliku riječi koje je do nas došlo, dajući mu pritom adekvatno tumačenje.

## Popis literature

### 1. Monografije, članci i komentari

- Arcari, Luca. 2009. La Gerusalemme nuova di Apocalisse 21,1-22,5. Autorappresentazione comunitaria e mito di rifondazione nell'Apocalisse di Giovanni. *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* 75/1: 199-225.
- Decock, Paul. 2004. The Symbol of Blood in the Apocalypse of John. *Neotestamentica* 38/2: 157-182.
- Doglio, Claudio. 2012. *Apocalisse. Introduzione, traduzione e commento*. NVBTeAnt 56, Cinisello Balsamo (Milano): San Paolo Edizioni.
- Du Rand, Jan. 1988. The Imagery of the Heavenly Jerusalem (Revelation 21:9-22:5). *Neotestamentica* 22: 65-86.
- Garcia Ureña, Lourdes. 2017. The Book of Revelation. A chromatic story. U: Adella Yarbro Collins (ur.), *New Perspectives on The Book of Revelation*, 393-419. EThL CCXCI. Leuven-Paris-Bristol: Peeters Publishers.
- Harrell, James. 2011. Old Testament Gemstones: A Philological, Geological, and Archaeological Assessment of the Septuagint. *Bulletin for Biblical Research* 21/2: 141-172.
- Miller-Naudé, Cynthia L. i Jacobus A. Naudé. 2020. Textual interrelationships involving the Septuagint translations of the precious stones in the breastpiece of the high priest. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies* 76/4 a 6141. doi.org/10.4102/hts.v76i4.6141.
- Moloney, Francis. 2020. *The Apocalypse of John. A Commentary*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Pedroli, Luca. 2015. *Dal fidanzamento alla nuzialità escatologica. La dimensione antropologica del rapporto tra Cristo e la Chiesa nell'Apocalisse*. Assisi: Citadella Editrice.
- Schille, Gottfried. 1992. Der Apokalyptiker Johannes und die Edelsteine (Apk 21). U: Albert Fuchs (ur.), *Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt*, 231-244. Serie A, Band 17. Linz: Katholische Universität.
- Smith, Christian. 1990. The Portrayal of the Church as the New Israel in the Names and order of the Tribes in Revelation 7.5-8. *Journal for the Studies of the New Testament* 39/12:111-118.

- Töniste, Külli. 2016. *The Ending of the Canon. A Canonical and Intertextual Reading of Revelation 21-22*. London-New Delhi: Bloomsbury.
- Vanni, Ugo. 1988. *Apocalisse. Ermeneutica, esegesi, teologia*. SRivBib 17. Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna.
- Vanni, Ugo. 2018. *Apocalisse di Giovanni II, Introduzione Generale. Commento*. Luca Pedrolì (prir.). Assisi: Cittadella Editrice.

## 2. Biblijska izdanja

- Biblija*. 1968. Prijevod: Stari zavjet (osim Petoknjižja i Psalama): na temelju rukopisa Antuna Savića; Petoknjižje: Silvije Grubišić; Psalmi: Filibert Gas; Novi zavjet: Ljudevit Rupčić. Glavni urednici: Jure Kaštelan i Bonaventura Duda. Urednici: Josip Tabak i Jerko Fućak. Zagreb: Stvarnost.
- Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. 2007. Prijevod: Ivan Ev. Šarić. Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo.
- Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. 2016. Prijevod: Matija Petar Katančić. 1. popravljeno izdanje, Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo.
- Biblija*. <sup>5</sup>2019. Prijevod: Stari zavjet (osim Petoknjižja i Psalama): na temelju rukopisa Antuna Savića; Petoknjižje: Silvije Grubišić; Psalmi: Filibert Gas; Novi zavjet: Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Glavni urednici: Jure Kaštelan i Bonaventura Duda. Urednici: Josip Tabak i Jerko Fućak. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Sveto Pismo Novoga zakona na hrvatski jezik po Ivanu Rupertu Gusiću prenešeno i na svetlo dana*. 2018. Zagreb-Ozalj: Hrvatsko biblijsko društvo, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima i Ogranak Matice hrvatske u Ozlju.
- La Santa Biblia*. 1909. Antiguo y Nuevo Testamento. Antigua version de Casiodoro de Reina (1569) revisada por Cipriano de Valera (1602) y cotejada posteriormente con diversas traducciones, y con los textos hebreo y griego. Reina Valera 1909. London. U: [https://www.sdhs.co.uk/wp-content/uploads/2012/03/REINA\\_VA.pdf](https://www.sdhs.co.uk/wp-content/uploads/2012/03/REINA_VA.pdf) (pristupljeno 20. II. 2025.).
- The Holy Bible. New Revised Standard Version. Catholic Edition*. 1993. Washington: National Council of Churches of Christ.
- Traduction œcuménique de la Bible. Comprendant l'Ancien et le Nouveau Testament*. 1977. Paris: Société biblique française.
- Biblia de Jerusalén Latinoamericana*. 2007. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- La Bibbia di Gerusalemme*. 2009. Testo biblico di La Sacra Bibbia della CEI »editio princeps« 2008. Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna.
- Die Bibel mit Erklärungen: Bibeltext*. <sup>16</sup>2013. Prijevod: Hans Bruns. Gießen: Brunnen Verlag.
- Neues Testament Psalmen: Neue Genfer Übersetzung*. <sup>3</sup>2013. Stuttgart: Genfer Bibelgesellschaft, Deutsche Bibelgesellschaft.

## 3. Leksikoni i rječnici

- Berger, Klaus. 1990. χαλκηδών, όνος, ό *chalkēdōn chalcēdony*. U: Horst Balz i Gerhard Schneider (ur.), *Exegetical dictionary of the New Testament*, III, 453. Grand Rapids: Eerdmans.
- Lüdemann, Gerd. 1990. υακίνθινος, 3 *hyacinthinus* hyacinth colored. U: Horst Balz i Gerhard Schneider (ur.), *Exegetical dictionary of the New Testament*, III, 379. Grand Rapids: Eerdmans.

- Sand, Alexander. 1990. σαργδόνη, υχος, ó *sardonyx*. U: Horst Balz i Gerhard Schneider (ur.), *Exegetical dictionary of the New Testament*, III, 229. Grand Rapids: Eerdmans.
- Schneider, Gerhard. 1990. χρυσόπρασος, ου, ó *chrysoprasos* *chrysoprased*. U: Horst Balz i Gerhard Schneider (ur.), *Exegetical dictionary of the New Testament*, III, 489. Grand Rapids: Eerdmans.
- אֶזְרָח. 1994-2004. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 15. Leiden: Brill.
- אֶזְרָחָה. 1994-2000. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 34. Leiden: Brill.
- בִּרְקָה. 1994-2000. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 162. Leiden: Brill.
- גִּשְׁפָה. 1994-2000. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 449. Leiden: Brill.
- לִשְׁמָה. 1994-2000. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 537. Leiden: Brill.
- פִּטְרָה. 1994-2004. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 924. Leiden: Brill.
- שִׁבּוֹ. 1994-2000. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 1383. Leiden: Brill.
- סִפְרִי. 1994-2000. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 764. Leiden: Brill.
- תַּרְשִׁישִׁי. 1994-2000. U: Ludwig Koehler i dr. (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*. Electronic ed., 1797-1798. Leiden: Brill.
- ἀμέθυστος, ου, ή. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 52. Chicago: University of Chicago Press.
- ἄνθραξ, ἄκος, ό, charcoal. 1996. U: Henry George Liddell i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon*, 141. Oxford: Clarendon Press.
- ἀγάτης [ἄχᾱ], ου, ό, *agate*. 1996. U: Henry George Liddell i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon*, 295. Oxford: Clarendon Press.
- βήρυλλος, ου, ό, ή. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 175. Chicago: University of Chicago Press.
- θειώδης, ες. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 446. Chicago: University of Chicago Press.
- ἱασπις, ιδος, ή. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 465. Chicago: University of Chicago Press.
- λιγύριον, τό. 1996. U: Henry George Liddell i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon*, 1048. Oxford: Clarendon Press.
- λίθος, ου, ό. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 595. Chicago: University of Chicago Press.

- ὄνυξ, ὄχος, ὄ. 1996. U: Henry George Liddell i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon*, 1234. Oxford: Clarendon Press.
- πράσινος [ἄ], ὄν, (πράσον) *leek-green, light green*. 1996. U: Henry George Liddell i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon*, 1460. Oxford: Clarendon Press.
- πράσον [ἄ], τό, *leek, Allium Porrum*. 1996. U: Henry George Liddell i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon*, 1460. Oxford: Clarendon Press.
- σάπιρος, ὄν, ἡ. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 913. Chicago: University of Chicago Press.
- σάριον, ὄν, τό. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 913. Chicago: University of Chicago Press.
- σμάραγδος [μᾶ], ἡ. 1996. U: Henry George Liddell i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon*, 1619. Oxford: Clarendon Press.
- τοπάζιον, ὄν, τό. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 1010. Chicago: University of Chicago Press.
- χαλκηδών, ὄνος, ὄ *chalcedony*. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 1076. Chicago: University of Chicago Press.
- χρυσόλιθος, ὄν, ὄ. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 1093. Chicago: University of Chicago Press.
- χρυσός, ὄν, ὄ. <sup>3</sup>2000. U: William F. Arndt i dr. (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, 1093. Chicago: University of Chicago Press.

#### 4. Tekstualni izvori

- Elliger, Karl, Wilhelm Rudolph i Gerard Emanuel Weil (ur.). 1997. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, 5, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Muraoka, Takamitsu. 2010. *A Greek=Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*. Louvain-Paris-Walpole (MA): Peeters.
- Nestle Eberhard, Barbara Aland i Kurt Aland (ur.). 2012. *Novum Testamentum Graece*, 28. ed., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Rahlfs, Alfred i Robert Hanhart. 2006. *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX Interpretes*, Editio altera, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.